

Павловська Л. О.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ПРАГМАСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ В СТРУКТУРІ РИТУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано формування та функціонування вербальних формул побажань різноструктурних мов в структурі ритуального дискурсу у прагмасемантичному аспекті.

Ключові слова: *вербальні формули побажань, благопожання, зло побажання, дискурс.*

В статье проанализированы вербальные формулы пожеланий в разноструктурных языках, их формирование и функционирование в структуре ритуального дискурса в прагмасемантическом аспекте.

Ключевые слова: *вербальные формулы пожеланий, благопожелания, проклятия, дискурс.*

The article deals with formulae of blessings and curses in the languages of different structures, viewing semantic and pragmatic aspects.

Key words: *verbal patterns of wishes, blessings, curses, discourse.*

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Сучасна наука характеризується бурхливим розвитком дискурсу як деякого інтегрального процесу, центрального для комунікативної діяльності. Дослідники, незважаючи на складність і багатогранність цього явища, намагаються виділити основні фактори, що впливають на форми презентації дискурсу. Вони вивчають мовні (крім граматики та лексики) фактори існування дискурсу в межах прагматики, а також дискурсивні правила, які застосовуються щодо використання макро- і мікроструктур залежно від культури, що формує зазначений дискурс.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні надзвичайно актуальним є аналіз дискурсу як феномену не тільки лінгвістичного, але й лінгвокогнітивного, в якому людина-мовець виступає одночасно в трьох іпостасях: як мовна, мовленнєва й комунікативна особистість. Базовою є, без сумніву, мовна особистість, що виявляє себе в мовленнєвій діяльності і має певну сукупність знань та уявлень, соціалізація якої здійснюється в першу чергу через трансляцію культури [4, с. 244]. Приналежність до певної соціальної групи/груп, до національно-лінгвокультурного співтовариства означає, передусім, комунікативну поведінку та мовленнєву діяльність людини, які демонструють національно-культурний відбиток.

Загальнолінгвістичний план вивчення культурної комунікації базується на теоретичному положенні, що «основною онтологічною властивістю мови як ідеально-матеріального утворення є подвійна структурація і подвійне позначення одиниць – в системі і в мовленні» [6, с. 41]. Це дозволяє дослідникам стверджувати, що в мові відбите довкілля та внутрішній світ людини, її культурний і життєвий досвід, а також представлено результати кваліфікативно-оцінних сфер пізнання, об'єктивованих, вербалізованих у системі колективного досвіду та знань. Вони мають різний ступінь категоризації, оскільки акт пізнання починається з порівняння об'єктів, формування мисленнєвих класів, виділення певних ознак, за якими групуються елементи онтологічного, таксономічного класу тощо.

Більшість учених, схиляючись до думки, що саме в руслі магічного мислення розвинулись так звані першозначення, які фактично виявились попередниками розгалуженої лексико-семантичної системи індоєвропейських мов на пізніших етапах еволюції. Це положення дає можливість зрозуміти кореляцію обрядових знаків з архетипною структурою символу, їх мотивацію за допомогою стрижневих космологічних понять, з-поміж яких внутрішня форма слова становить унікальне джерело для свідчень зі сфери міфології, тому таким самим міфом можуть бути дієства, речі й побут первісної людини. Саме в обряді простежується давній синкретизм ідеї та імені. Доведено, що в архаїчних ритуальних системах одна й та ж обрядодія одночасно і здійснюється, і описується словесною заклінальною формулою слова-знака й позначуваної ним речі.

Мета статті – виявити прагмасемантичні особливості формування та функціонування вербальних формул побажань різноструктурних мов у ритуальному та фольклорному дискурсі.

Наукові результати. В етнографічних працях зазначається, що ритуальна діяльність завжди опосередкована буттям. На думку А. К. Байбурина, будь-яка форма знання, пов'язана з ритуальною діяльністю людини, становить специфічну субкультуру, формує, структурує її через традицію як один із видів пізнавального ставлення людини до світу.

Розуміючи природу ритуалу як комунікативну діяльність і як закодоване відображення світу за допомогою семіотичного знаку, зокрема й мовного, особливу увагу ми звертаємо на роль висловлення в його структурі.

Як відомо, ритуал своєю акціональною і знаковою природою актуалізував саму структуру буття в циклічності і повторюваності його складників. На думку О. В. Тищенко, такий підхід дозволяє розглядати систему ритуально-обрядових номінацій у тісному зв'язку із системою космоцентричних архаїчних уявлень крізь призму вербалізованого досвіду, в якому відображені результати пізнавальної та класифікуючої діяльності людини. Духовно-практична діяльність людини реалізується в акті номінації внутрішньої форми, мотивації обрядового знака. Тісне злиття в цих категоріях пізнавальних, ціннісних та прагматичних орієнтацій простежується на рівні класифікаційно-репрезентативних мовних понять, передусім, через дериваційні моделі, що мають етнокультурну специфіку [5, с. 33-34].

У архаїчному світосприйнятті, як вважають дослідники, надзвичайно важлива роль належала емоціям. Емоції існують як система, у якій окремі елементи взаємопов'язані динамічними та відносно стабільними від-

ношеннями [1, с. 3]. Системність емоцій виявляється у своєрідній таксономії (наприклад, тривога – переляк – жах) та в полярності між деякими семантично протиставленими категоріями (радість – сум, інтерес – відраза, сором – зневага). Емоції розрізняють за такими оцінками: позитивна, негативна, подвійна та невизначена. Зокрема позитивна оцінка задовольняє певні емотивні прояви людини (що відповідає лівій стороні протиставлення 'сприятливий'), натомість негативні перешкоджають такому задоволенню (правий член опозиції 'несприятливий').

Побажання як вербалізовані емоції (почуття-переживання та почуття-стани) ми розуміємо як одиниці із різною мірою зредукованою, згаслою предметною віднесеністю [3, с. 8]. Саме на підставі міри її «згасання» та активізації семантики ставлення до адресата як відтворення додаткової інформації про суб'єктивний світ адресанта у межах емоційно-афективного ставлення виділяємо два типи побажань із виразною прагматичною інтенцією: ті, у яких переважає емоційний складник (благопобажання), та ті, у яких домінують афективний (злопобажання).

У благопобажаннях, позначених емоційним ставленням до адресата, обов'язково присутня позитивна орієнтація на адресат + емоційне співпереживання, враження як вплив емоційного позитивного ставлення до нього. Так, емоційність об'єднує почуття, настрої, мотиви і спонукальні до доброго імпульси в один смисловий комплекс. У контексті нашого дослідження важливою видається не деталізація фрагментів емоційного плану благопобажань, оскільки їх характерною властивістю є маргінальність – здатність виражати комплекс емоцій, а головне – їх загальне ілюктивне спрямування: англ. *God (Lord) bless you* [IBPS], укр. *Пошли вам здоров'я, та з неба дощ, та хліб, та цвіт, на всячину* [Паз., с. 327], *Щоб ти був здоровий, як вода* [Паз., с. 327], болг. *Бог да ми те оздравее* [БНТ-ППГ, с. 561], *Господ здраве да ти дава* [БНТ-ППГ, с. 563], чes. *Drž hlavu vzhůru* [SSJČ, d. 1, s. 144]. Як благопобажання, такі одиниці на тлі різною мірою зредукованої предметної семантики вербалізують не позамовний об'єкт (адресата побажання), а почуття-рефлексії адресанта на підставі доброзичливого ставлення до адресата. Оцінне ставлення до адресата у таких мовних формулах визначається одночасно системою психологічних та естетичних констант концептуальної картини світу адресанта та стереотипними уявленнями про еталон приємної людини і системою образів та асоціацій, закріплених суспільною свідомістю за конкретною денотативною сферою (благо = здоров'я, щастя, достаток, добрий врожай тощо). Денотативна сфера у побажаннях як знаках культури тісно переплетена із сферою символічною і надає у кінцевому результаті словесній формулі здатності виражати схвалення адресата та вербально стимулювати сприяння розвитку подій на його користь.

Питання про те, чи ці позитивні ознаки об'єктивно властиві адресатові, чи приписуються йому адресантом, залишається у площині конкретної комунікативної ситуації, адже тут йдеться про його суб'єктивні реакції. Прагматична інтенція адресанта – вплинути вербалізованою емоційною реакцією як стимулом, тут реалізується через пошук уже наявної у мові формули, яка лише транспонується із звичної для адресата і адресанта мовної картини світу, із сфери «вищого порядку», позначеної символічним значенням та асоціаціями онтологічного плану, усталеними у суспільній лінгвокультурній свідомості – в усіх мовах, що вивчаються, семантичними актантами, які дозволяють змоделювати бажане, є здоров'я, довгий вік, розум, врожай, достаток: англ. *To wish one all the luck in the world* [IBPS], укр. *Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий як земля* [Пазяк, с. 318], *Дай Боже хлібцєви урожаю, а вам здоров'я* [Франко, т. 3, с. 350, 351], *Дал ти господ здраве и кола имане* [БНТ-ППГ, с. 564], *Догодина живо и здраво* [БНТ-ППГ, с. 564], *Здрав да бъдеш като кукуряк* [БНТ-ППГ, с. 564], чes. *Bodej ti živé vody, necht' bude tělo beze škody* [SSJČ, d.1, s. 144], *Bodej ti je mysl vždy zdravá* [SSJČ, d.1, s. 144], *At' ti štěstí zpívá* [Čel., с. 734].

Злопобажання концентруються у межах афективної модальності. Емотивність у них набуває статусу значення, стає облігаторною. Вибір мовної формули як вербальної реакції на прояви адресата, його поведінку, вчинки тощо є виявом емоційного «зриву» адресанта. Прокльони є нічим іншим, як усталеними у лінгвокультурній свідомості вербальними формулами вияву емоційної агресії, що передбачає виразно негативну оцінку адресата. Негативній оцінці, за припущенням Н. Д. Арутюнової, властива ще більша тенденція до відриву від денотата, ніж оцінці позитивній [2, с. 231]. Прагматична інтенція прокльонів реалізується як вербалізована агресія через вплив тенденційного образу із символічним значенням, який у мовній картині світу і адресанта, і адресата стійко асоціюється із насиланням лиха, біди, покарання тощо. Вибір мовної формули на позначення дії *проклинати* 'різко засуджувати кого-небудь, висловлювати безпосередній розрив з ним, супроводжуючи такий акт зловісним побажанням, пророцтвом', а у вигуківій функції 'висловлювати велике невдоволення, особливу ненависть, особливо жорстке засудження, сильне обурення, досаду, відчай і т.п.' [ВТСУМ, с. 1155] зумовлений не стільки внутрішньою формою прокльону, скільки загальною орієнтацією усієї мовної формули на побажання зла. Попри часто доволі розгалужену внутрішню форму прокльони – у своєму найчистішому й вільному вигляді – це словесні формули, вислови у наказовому способі, які коротко й афористично передують одне грізне побажання.

Семантичними актантами – об'єктами злопобажань, здатними у лінгвокультурній свідомості колективу мовців змоделювати бажане як біду, смерть, хворобу, деструкцію, виступають нечисті сили й локуси, земні й небесні стихії, божества як символи покарання тощо (пор. англ. *Woe betide you* [IBPS], *May the snails devour his corpse And the rains do harm worse May the devil sweep the hairy creature soon* [IBPS], *May you be broken over the masons cliff* [IBPS], укр. *Лети з усіми вихрами* [Фр., т. 1, с. 196]; *Нехай тебе свята земля не прийняла* [Пазяк, с. 330], *А щоб ти скис* [Пазяк, с. 327], *А перун би ти ясний тріс* [Фр., т. 2, с. 513], болг. *Да го не приеме земята* [БНТ-ППГ, с. 569], *Взел та дявола* [БНТ-ППГ, с. 568], *Дано го помете черната чума* [БНТ-ППГ, с. 575], чes. *Třebas ho vlk vzal* [ČSVS, d. 3, s. 310]; *Peklo do tebe* [ČSVS, d. 3, s. 310]; *Jdi na krkavčí zámek* [ČSVS, d. 3, s. 310]; *At' tě zem pohltí* [ČSVS, d. 3, s. 311].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, прагматика вербальних формул побажань у структурі ритуального дискурсу формується в рамках того чи іншого етнокультурного співтовариства як стійкі мовленнєві структури, кожна з яких завдяки тому, що характеризується особливою внутрішньою формою, пов'язана з дискурсивно стереотипною комунікативно-прагматичною ситуацією. Маючи статус первинного, сакрального значення, у фольклорному та ритуальному дискурсах вербальні формули побажання, вичленовуючись із загального мовленнєвого потоку, перетворюються на стійкі словосполучення та вислови і набувають властивостей непрямих мовленнєвих актів. На сучасному етапі розвитку науки завданням дослідників є опис функціонування мовних одиниць у різних дискурсивних практиках з метою визначення кореляції між фільтруючими та кодифікуючими дискурсивними процесами.

Література:

1. Андрійченко Ю. В. Особливості вираження емотивності в художніх творах на матеріалі творів Габрієля Гарсія Маркеса / Ю. В. Андрійченко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Зб. наук. пр. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. – Вип. 6. – С. 3-5.
2. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 156-250.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
4. Красных В. В. Этнолингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
5. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі: Монографія / Олег Володимирович Тищенко. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 236 с.
6. Уфимцева А. А. Семантическии аспект языковых знаков / А. А. Уфимцева // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 31-46.
7. БНТ-ППГ – Българско народно творчество : в 12 т. / [ред. кол. Д. Осинин]. – София : Български писател, 1963. – Т. 12 : Пословици, поговорки, гатанки. – 1963. – 710 с.
8. Паз. – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / [упорядк. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1991. – 440 с.
9. ФСУМ – Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн / Білоноженко В. М. – К. : Наукова думка, 1999. – Кн. 1. – 1999. – С. 528; Кн. 2. – 1999. – С. 529.
10. Фр. – Франко І. Галицько руські народні приповідки / І. Франко. – Львів : Наукове товариство імени Шевченка, 1901. – (Етнографічний збірник). – Т. 1. – Вип. 1 : А – Відати – 1901. – 200 с.; Т. 1. – Вип. 2 : Відати – Діти – 1901. – 195 с.; Т. 2. – Вип. 1 : Діти – Книш – 1907. – 300 с.; Т. 2. – Вип. 2 : Кравець – П'ять – 1908. – С. 301-612; Т. 3. – Вип. 1 : Рабунок – Час – 1910. – 300 с.; Т. 3. – Вип. 2 Час – Ячмінь – 1910. – С. 301-541.
11. Čel. – Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / F. L. Čelakovský. – Praha : LIKA KLUB, 2000. – 926 s.
12. IBPS – Skelton R. Spellcraft. A handbook of invocations, blessings, protections, healing spells, binding and bidding / R. Skelton. – Toronto, 1978. – 195 p.